ڊاڪٽر احسان دانش

سنڌي ڪلاسيڪل شاعريءَ جو هڪ اهم شاعر: فقير قادر بخش بيدل

Faqir Qadir Bakhsh Bedil
Prominent Poet of Sindhi Classical Poetry

Abstract:

Faqir Qadir Bakhsh Bedil is a significant name in Sindhi classical poetry. Study of his literary and academic work reveals that he is a profound and multifaceted poet. The core of his work is to disseminate the idea of Sufism but in addition to that he established his scholarly credentials through his books on religion, history and allegorical tales. In his life comprising fifty nine years, he wrote thirty four Persian, Urdu, Sindhi and Siraiki books both in poetic and prose form. Major components of his poetry are in those languages. His poetic works especially `Wahdat Nama`, Surood Nama and Faraiz-e-Sufia have been critically acclaimed. Moreover, `Dewans` of his Urdu and Persian poetry are equally important. Mostly, the projection of Wahdatul Wujood (Pantheism) and Hama-Oost (Unity and Diversity) is seen in his poetry, the universal ideas which are found in the poetry of all Sufi poets. Faqir Qadir Bakhsh Bedil has not only elaborated the mysteries of Sufism but also highlighted the leitmotifs of humanitarianism, peace and fraternity in his poetry. Besides, it seems that poetic skill and art matter a lot to Bedil Faqir. He has presented both; his thought and his skills in the poetic forms of Ghazal, Bait and Kafi. This article I have tried to highlights briefly the basic features of the mystic poetry of Faqir Qadir Bakhsh Bedil.

Keywords: *classical, multifaceted, Sufism, (Sufism means Mysticism), allegorical tales.*

سنڌي اساسي شاعريءَ کي فڪري ۽ ارتقائي لحاظ کان ٽن دورن ۾ ورهائي سگهجي ٿو. پهرئين دور جي شاعرن ۾ قاضي قادن، شاهه عبد الڪريم ۽ شاهه لطف الله قادري، ٻئي دور جي شاعرن ۾ شاهه عنات رضوي، شاهه عبداللطيف ڀٽائي، خواجه محمد زمان ۽ عبد الرحيم گرهوڙي ۽ ٽيئن دور جي شاعرن ۾ سچل سرمست، سامي، روحل، حمل، نانڪ، بيدل ۽ ان سلسلي جي ٻين شاعرن کي شمار ڪري سگهجي ٿو. اهڙي

طرح اسان چئي سگهون ٿا تہ فقير قادر بخش بيدل سنڌي ڪلاسيڪل شاعريءَ جي آخري ڪڙيءَ جو بيحد اهم شاعر آهي. جنهن پنهنجي شاعريءَ ۾ نہ رڳو تصوف جون رمزون سمجهايون آهن. پر هن جي ڪلام ۾ انسان دوستي، امن ۽ رواداريءَ وارا موضوع بہ ملن ٿا. ان کان علاوه فقير قادر بخش بيدل وٽ شاعراڻي فن ۽ آرٽ جي بہ وڏي اهميت محسوس ٿئي ٿي. خاص طور تي، غزل، بيت ۽ ڪافي جي صنفن ۾ هن پنهنجي فڪر جي جوت جلائڻ سان گڏوگڏ فن جي بہ پالوٽ ڪئي آهي. هن پنهنجي پيش رو شاعرن خاص طور شاه عبد اللطيف ڀٽائي ۽ سچل سرمست جي فڪري تسلسل کي نہ رڳو قائم رکيو آهي پر ان کي نوان موڙ بہ ڏنا آهن. فقير قادر بخش بيدل جي شاعريءَ جي مطالعي مان معلوم ٿئي ٿو تہ هو هڪ ئي وقت صاحبِ جمال ۽ صاحبِ جلال صوفي آهي، تنهن ڪري جيڪڏهن ڪيس شاه ۽ سچل جو سنگم چئجي تہ بہ وڌاءُ نہ ٿيندو. رشيد ڀٽي پنهنجي ڪتاب ”تصوف ۽ ڪلاسيڪي سنڌي شاعري“ ۾ بيدل سائين بابت لکيو آهي تہ ”روهڙيءَ جو هي يگانو ديوانو عاشق مزاج ۽ بي پرواه شاعر جيتوڻيڪ پنهنجن اڳين شاعرن کان تمام گهڻو متاثر نظر اچي ٿو. خاص طرح سان پرپاسي جي شاعرن سچل، خوش خير محمد ۽ نانڪ يوسف کان، تنهن هوندي بہ هن وٽ اسان کي منفرد بيان جو انداز ۽ بي باڪيءَ وارو اظهار ملي ٿو. هن تصوف جي نعرهءِ مستانہ ۽ انداز کي پنهنجي منزل تائين پهچائي ڇڏيو آهي. هن جي اظهار ۾ جيڪا بيباڪي ۽ طنز آهي، اها هن کان پهرين ڪنهن شاعر ۾ نہ هئي. هن جي شعر ۾ مذهب جي ظاهريت، بي روح ۽ هٽ ٺوڪي تعبير جي خلاف اظهار سان گڏ ان تي ڀرپور تنقيد ۽ طنز پڻ ملي ٿي. هن مجازي عشق ذريعي حقيقي عشق تائين پهچڻ جو رستو بہ ٻڌايو آهي.“[1]

فقير قادر بخش بيدل بنيادي طور هڪ صوفي با صفا هو پر ترڪ الدنيا صوفي نہ هو. هن ڪڏهن بہ سماجي ٻنڌڻن کان انڪار نہ ڪيو. زندگيءَ جو وڏو حصو سير سفر ۾ گذاريو ۽ مختلف ماڳن مڪانن ۽ درگاهن تي ڀير ڏريا. پروفيسر سرور سيف مطابق:

> ”حضرت شاه عبد اللطيف ڀٽائي کان پوءِ سنڌ جي ڪلاسيڪل شاعرن ۾ فقير قادر بخش بيدل ٻيو وڏو شاعر آهي، جنهن جهر جهنگ جهاڳيو سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ گهمي مشاهدو ماڻيو. پنهنجي دور جي

سگهڙن، سالڪن، عاشقن، عارفن، عالمن شاعرن سان رهاڻيون ڪيون. مجلسن ۾ ويٺو. مختلف بزرگن ۽ صوفين جي خيالن کان آگاهي حاصل ڪئي. پنور ٻڌجي هر خوشبودار گل جي مهڪ ورتي. پنهنجي علمي اُڄ اجهائڻ، روحانيت جون رمزون ماڻڻ ۽ معرفت جا موتي هٿ ڪرڻ لاءِ ڪڏهن جهوڪ جا تڪيا پسيا ته ڪڏهن قلندر جي نگري سيوهڻ ۾ حاضري ڀري. ڪڏهن پريالوءِ مخدوم محمد اسماعيل جي مزار پُر انوار تي مَٿيون ڀريون ته ڪڏهن پير ڳوٺ پهتو ڪڏهن تجل شريف، ڪڏهن ڏورو نارو، ڪڏهن درازا، ڪڏهن دونهين، ڪڏهن پنهواري ته ڪڏهن عظمت وچي الله وارن جي حضور ۾ دوزانو ٿي ويٺو ۽ صحبت مان فيضياب ٿيو.“[2]

بيدل فقير جي علمي ۽ فڪري ڪم جو جائزو وٺڻ سان معلوم ٿيندو ته اهو گهڻ رخو ۽ گهرو آهي. سندس ڪم جو مرڪزي نڪتو ته تصوف جو ڦهلاءُ آهي، پر ان کان علاوه هن مذهب، تاريخ ۽ تمثيلي داستانن بابت ڪتابَ لکي پنهنجي علمي حيثيت مڃائي. هن پنهنجي 59 ساله زندگيءَ ۾ فارسي، اردو، سنڌي ۽ سرائڪي ٻولين ۾ نثر ۽ نظم جا 34 ڪتاب لکيا. سندس گهڻي ڀاڱي شاعري انهن ئي ٻولين ۾ ملي ٿي. بيدل سائينءَ جي ڪلام ۾ خاص طور تي سندس ”وحدت نامي“، ”سرود نامي“ ۽ ”فرائضِ صوفيہ“ کي گهڻي اهميت جي نگاهہ سان ڏٺو ويو آهي. ان کان علاوه سندس اردو ۽ فارسي شاعريءَ جا ديوان پڻ وڏي اهميت جا حامل آهن. مجموعي طور هن جي شاعريءَ ۾ گهڻي ’وحدت الوجود‘ يا ’همہ اوست‘ جي ويچار نظر اچي ٿي ۽ اها ئي ويچار اسان جي اڪثر صوفي شاعرن جي ڪلام ۾ موجود آهي.

هستيءَ کي ’همہ اوست‘ ۾ ڪيو گم جنين،
ڏٺو ترت تنين، اکين شعاع شهود جو.

بيدل فقير جي ڪلام جي مرتب جهوني محقق گدومل ڪنڊڻ مل هرجاڻي ”ديوانِ بيدل“ ۾، سندس شاعريءَ بابت راءِ قائم ڪندي ٻڌايو آهي ته هن جي شاعري کي مکيہ طور ٻن حصن ۾ ورهائي سگهجي ٿو.

1. صوفياڻي شاعري 2. عاشقاڻي شاعري. هو وڌيڪ لکي ٿو:

”خاص ڪري روميءَ جو بيدل جي صوفياڻي شعر ۽ خواجہ

حافظ شيرازيءَ جو عاشقاڻي شعر تي گهڻي قدر اثر معلوم ٿئي ٿو ايتري قدر جو رومي جي مثنوي مان پراپت ٿيلَ جوشَ ۽ جولانَ کان بيدل بادشاهہ هڪ پنهنجي ننڍڙي مثنوي لکي آهي، جنهن کي هن صاحبَ هڪ نهر سڏيو آهي، جا وڏي سمندِ يعني روميءَ جي مثنويءَ مان ڦٽي نڪتل آهي ۽ حافظ شيرازيءَ جي ديوان تي هن هڪ پنهنجو ”ديوانِ بيدل“ عرف ”مصباح الطريقتہ“ رچيو جو ديوان حافظ وانگر عاشقاني شعر سان ٽمٽار آهي.“ (3)

فقير قادر بخش بيدل جي جنهن ديوان جو هرجاڻي صاحب ذڪر ڪيو آهي، اهو عارفاڻي فڪر سان بہ سرشار آهي ۽ ان ۾ عشق جي اها صورت نظر اچي ٿي جيڪا ولين ۽ عارفن جو ورثو آهي. جنهن جو مثال ”ديوان مصباح الطريقت“ جو هيٺيون شعر آهي، جيڪو ان ديوان جو آخري شعر آهي.

صوفي و صفا کيشي هم بيدل درويش
درجلوه حسن از دل آرام ربائي.

’عشق‘ تصوف جو روح آهي، جنهن کي صوفي فڪر يا تصوف جي فلسفي کان ڌار نہ ٿو ڪري سگهجي، پر مٿي جيئن گدومل بيدل فقير جي صوفياڻي شاعريءَ کي عشقيہ شاعريءَ کان ڌار ڪيو آهي، تنهن مان هن جي مراد شايد بيدل جي اها شاعري آهي، جنهن ۾ سندس مجازي عشق جو غوغاءُ آهي. جيئن:

عشاقان دا بيدل هوندا، شيوه حسن پرستي

....

ديدن سان ڪري ڏاڙو دل لٽيئي يار منهنجي

....

صورت جو سردار پلي ڪري آيو

1. واعدا پنهنجا پرينءَ پاڙيا، سهڻي يار سچار
2. اڱڻ اسان جي پير گهمايائين، مهر منجهون منٺار
3. اچي اچانڪ سار لڌائين، جانب جيءَ جيار.....

سهڻا تيڏي چشمان، سانون چيٽڪ لايا
من مشتاقان دا رمزين غمزين، گهور تساڏي گهايا

مطالعي مان معلوم ٿئي ٿو تہ سنڌي ڪلاسيڪي شاعريءَ ۾ سنڌ جي نيم ڪلاسيڪل ۽ رومانوي داستانن ۽ قصن کي تمثيلي انداز ۾ پيش ڪيو ويو آهي پر شاهہ عنات سنڌ جو پهريون شاعر آهي، جنهن پنهنجي ڪلام کي باضابطہ طور سُرن جي شڪل ڏئي، رسالي جي صورت ۾ پيش ڪيو. ان حوالي سان شاهہ لطيف جو ڪلام اجا بہ وڌيڪ اهميت جو حامل آهي، جنهن انهن تمثيلي قصن سان گڏ پنهنجي ڪلام کي مختلف راڳن ۽ راڳڻين جي آڌار تي لکيو آهي ۽ 30 سُر ترتيب ڏئي پنهنجو رسالو مڪمل ڪيو آهي. اهڙي ريت "سچل سرمست 31 سُرن / راڳن تي پنهنجون ڪافيون چيون، جن مان 15 سُر شاهہ لطيف وارا آهن، جڏهن تہ 16 سُر نوان آهن." (4) ائين وري بيدل فقير جو 'سرود نامو' جيڪو پنهنجي نالي مان ئي ظاهر آهي تہ ان ۾ راڳ ۽ سرود جي ڳالهہ آهي، تنهن ۾ هن پنهنجو سنڌي ۽ سرائڪي ڪلام شامل ڪيو آهي، ۽ خاص طور ڪافي جي صنف ۾ طبع آزمائي ڪئي آهي. "ڪافي" خود سنڌي اساسي شاعريءَ ۾ وڏي اهميت جي حامل صنف آهي، جنهن کي حضرت سچل سرمست عروج تي پهچايو. هيءَ شعري صنف گائڪيءَ جي حوالي سان بہ وڏي مقبوليت رکي ٿي، جنهن کي مختلف راڳن ۽ راڳڻين ۾ ڳايو ويندو آهي. بيدل سائين بہ راڳ جي رنگ کان واقف هو تنهن ڪري هن پنهنجي ڪلام کي الڳ الڳ روپن يعني راڳن يا سُرن ۾ ترتيب ڏئي سنڌي اساسي شعري روايت سان ناتو ڳنڍيو آهي. بيدل سائين پنهنجو ڪلام جن راڳن ۽ روپن تي آڌاريو آهي، تن مان اڪثر هندوستاني موسيقيءَ جي اهم راڳن ۾ شمار ٿين ٿا، جڏهن تہ ڪجهہ راڳ نج سنڌي راڳ آهن، جهڙوڪ سُر سارنگ ۽ سُر آسا. اختر درگاهي مطابق:

> "بيدل سائينءَ جي سرودنامي ۾ شامل ارڙهن روپن/ راڳن ۽ راڳڻين مان يارنهن سُر/ راڳ شاهہ لطيف جي رسالي وارا آهن ۽ پنج سُر سچل سرمست جي رسالي مان ورتا ويا آهن. جڏهن تہ بيدل سائين اهڙا بہ راڳ / سُر نوان متعارف ڪرايا آهن، جيڪي شاهہ لطيف ۽ سچل سائينءَ جي رسالي ۾ شامل نہ آهن. اهي آهن 'نٽ ڪلياڻ' ۽ 'ڪامول'." (5)

فقير بيدل جي ڪلام جي مطالعي کان علاوه سندس نثري تحريرن توڙي تصوف بابت لکيل ڪتابن جي مطالعي مان معلوم ٿئي ٿو تہ هن نہ رڳو تصوف جي

ڳوڙهي فلسفي کي پروڙي ورتو هو پر سنڌ جي عظيم اساسي شاعرن شاهه عبد اللطيف ڀٽائيءَ ۽ حضرت سچل سرمست جي ڪلام جو بہ گهرائيءَ سان مطالعو ڪيو هو. خاص طور هن پنهنجي معروف ڪتاب ”پنج گنج“ ۾ تصوف جي چاليهہ درجن جي سمجهاڻي ڏيندي جيڪو اصول وضع ڪيو آهي ۽ جن پنجن حوالن سان هر درجي جي سمجهاڻي ڏني آهي، انهن مان هر سمجهاڻيءَ ۾ شاهه لطيف جو بيت مثال طور ڏنو آهي، جنهن مان معلوم ٿئي ٿو تہ هن شاهہ سائينءَ جي ڪلام جو ڪيڏو عميق مطالعو ڪيو هو.

> ”بيدل سائين شاهہ لطيف جي وفات کان 62 سال پـوءِ جنم ورتو. جڏهن تہ سچل سرمست جي وفات وقت پاڻ 12 ـ 11 سالن جو هو. بيدل فقير جي وقت تائين شاهہ لطيف جو ڪلام جهر جهنگ ۾ مقبول ٿي چڪو هيو. جڏهن تہ سچل سرمست، بيدل فقير کان ٿورو اڳ ٿي گذريو هيو. نتيجي طور شاهہ لطيف ۽ سچل سرمست جي ڪلام بيدل فقير جي فڪر توڙي فن تي گهرو اثر ڪيو. اهوئي سبب آهي جو شاهہ لطيف ۽ سچل سرمست جي شعري روايت بيدل فقير وٽ هڪ نئون رنگ ۽ روپ اختيار ڪري نروار ٿي، جنهن ۾ شاهہ لطيف واري نماڻائي، نهٺائي ۽ اعتدال بہ آهي تہ سچل سائينءَ واري رندي ۽ مستي بہ آهي.“ (6)

بيدل فقير جي ڪلام مان اهڙا ڪوڙ مثال وٺي سگهجن ٿا، جن مان پروڙ پوندي تہ هن شاهہ ۽ سچل جو فڪري حوالي سان ڪيترو اثر قبول ڪيو آهي.

(شاهہ) — وڃين ڇو وڻڪار، هٿ نہ ڳولين هوت کي

....

(بيدل) — ڀاروڇو تو ساڻ، ووڙين ڇو وڻڪار ۾؟

....

(شاهہ) — پاڻهين پسي پاڻ کي، پاڻهي محبوب،
پاڻهي خلقي خوب، پاڻهي طالب تن جو.

....

(بيدل) — پاڻ پنهون تون آهين، ڪيچ وڃين ڇو ڪاهين.

(بيدل) — مڙيوئي محبوب آ، مشتاقن مقصود
سدا حق موجود، همہ کي هڪ ڄاڻ تون

....

(شاهہ) — هوت تنهنجي هنج ۾، پڇين ڪوهہ پرياڻ
”ونحن اقرب اليہ من حبل الوريد“، تنهنجو توهي ساڻ،
پنهنجي آهي پاڻ، آڏو عجيبن جي.

....

(بيدل) — پنهون ناهہ پري، ويجهو وسي سپرين،
”ونحن اقرب اليہ من حبل الوريد“، غافل تو گهري،
جي ڪو ڏيان ڏري، تہ ڪوهيارو قريب آهہ.

....

(سچل) — ڪو ڪيئن چوي ڪو ڪيئن چوي، مان جوئي آهيان سوئي آهيان.

....

(بيدل) — جوئي آهيان سوئي آهيان، ٻول نہ ٻيو ڪو پائيئيان

....

(شاهہ) — "پاڻُ" پَردو پاڻَ کي، طالِبَ! سُڃَ تُون؛
نَکا هان نہ هُون، پَردا سَبِ پاسي ٿِيا.

....

(سچل) — پاڻ سڃاڻي پاڻ کي، ڳولي لهج پاڻ
پاڻ منجهان ئي پاڻ کي پوندئي ڄاڻ سڃاڻ.....

....

(بيدل) — پاڻ نہ ڪڍج پاڻ سان، پاڻ سڃاڻج پاڻ،
ساڄن توهي ساڻ، تون ڳولهين ٻئي طرف ڏي.

....

(بيدل) — ڳولا ڪرين جنهن جي، سو تون آهين پاڻ،
پاڻ ڪنان پاسي ڪيو توکي تنهنجي ڄاڻ،
پنهنجو پاڻ سڃاڻ، تون تان ناهين آدمي
(بيدل) — آپ ڪنون تا آپ لڀيوي، سمجهين سر انساني دا

اهو خود شناسي يا پاڻ سڃاڻڻ جو پيغام بيدل سائينءَ جي شاعريءَ ۾ جابجا ملي ٿو. تصوف ۾ خود شناسيءَ جي تمام وڏي اهميت آهي. صوفين جو چوڻ آهي تہ خود شناسي وسيلي ئي خدا شناسي حاصل ٿي سگهي ٿي. جيسيتائين ماڻهو پنهنجي اندر لڪل صلاحيتن ۽ قوتن کي جاچي ۽ پرکي نہ ٿو ڏسي يا صوفين چواڻي پنهنجي ذات جي حقيقت نہ ٿو سڃاڻي ۽ عبد ۾ معبود ڳولڻ جي سعي نہ ٿو ڪري، يا خود ۾ حق جي تلاش ڪانپوءِ حاصلات تائين نہ ٿو پهچي تيسيتائين هو ان منزل تي نہ ٿو رسي سگهي. جيڪا عارفن، عشاقن ۽ سالڪن کي حاصل ٿيندي آهي. تنهن ڪري بيدل سائين بہ تصوف جي ان بنيادي نڪتي تي گهڻو زور ڏنو آهي. روپ بهاڳ جي هڪ ڪافيءَ ۾ هو ان فلسفي کي هن طرح سمجهائي ٿو:

آءٌ آهيان اسرار، عالم ليکي آدمي.

1. عرشئون اچي اتهين، عشق ڪيس اظهار.
2. ڪين هلي ٿي قربَ ۾، دين ڪفر جي ڪار.
3. ٻانهپ ٻولي ناهہ ڪا، نور آهيان نروار.
4. بيدل بندو نانهن تون، آڻ اهو اعتبار

يا

ظاهر بندو باطن مولا، برهہ جي بازي ٻُرجهي ڪير...

اها بيخودي ۽ بيباڪي جيڪا سچل سائينءَ جو ورثو آهي، تنهن کي بيدل سائين ڀرپور نموني اڳتي وڌايو آهي ۽ هن جي شاعريءَ ۾ اهڙي سرمستي ۽ سرشاري جون جهجهيون ڪيفيتون ملن ٿيون. اصل ۾ اها منصوري راهہ آهي، جنهن تي هلڻ ڏاڍو اوکو آهي. بيدل سائين منصوري ۽ سرمستي سنت پاڙيندي پنهنجي ڪلام ۾ ڪيترن ئي جاين تي ”انا الحق“ جو نعرو بہ بلند ڪيو آهي.

مذهب دي باتيان نون برها، هڪ پل وچ اڏاوي گا
صوفي لامذهب مستي وچ ”انا الحق“ الاويگا

....

مار نغارا انا الحق دا، حق دي ذات ڪري اثبات

بيدل سائين پنهنجي ڪلام ۾ اها ڳالهہ وري وري ورجائي آهي تہ اهو سارو ڪمال ”عشق“ جو آهي. عشق انسان کي هڪ اهڙي ڪائنات سان آشنا ڪري ٿو.

جنهن جي حسناڪين ۽ رنگينين کي بيان ڪرڻ ڏاڍو اوکو آهي. جيڪو ماڻهو عشق جي ان اتاهين منزل تي پهچي وڃي ٿو ان جو روح محبوب جي محبت سان سرشار ٿي وڃي ٿو ۽ پوءِ هن جي چپن تي هن طرح اظهار جا موتي ٻُرن ٿا.

عشق اسانون وکلايا عجب اسرار، حسن بي رنگي رنگ مين آيا.

....

مک ماهي دا قعبہ قبلہ عشق امام حقاني.

....

پاڻ ڳوليندڙ پاڻ کي ڳولي، عشق غيور وڃايو غير.

....

عقل جو ويو اختيار، عشق انا الحق جو دم ماريو

....

عشق کیا شے ہے، کسی کامل سے پوچھا چاہیے،

کس طرح جاتا ہے دل، بیدل سے پوچھا چاہیے.

حافظ شيرازي جو مشهور شعر آهي تہ:

هرگز نہ مَرید آنکہ دِلَش زنده شُد بعشق

ثبت است بر جریده عالم دوام ما.

(جنهن شخص جي دل، عشق سان زنده ٿي پئي، سو ڪڏهن نہ مرندو. (اهو) اسان جي دائمي جهان جي تختيءَ تي لکيل آهي.)

حقيقت اها آهي تہ عشق هڪ عجيب رياضت جو گُھرجائو آهي. عشق جا سبق ڪتابن مان سکي نہ ٿا سگهجن پر ان جي سکيا عمل جي ميدان ۾ ٿئي ٿي. ان لاءِ هڪ طويل مسافت ۽ پنڌ جي ضرورت پوي ٿي. عشق اهڙي رياضت آهي جنهن وسيلي خود آگهي جي منزل تي رسڻ ممڪن ٿئي ٿو. تنهن ڪري ان لاءِ دنياوي علم جو آسرو ڪافي ناهي پر پنهنجي وجود جي حقيقت کي پروڙڻ ضروري آهي، ۽ جڏهن اها ساڃاهہ ملي وڃي ٿي تہ اڳيون مرحلو پنهنجي هستي کي فنا ڪرڻ وارو اچي ٿو. بيدل سائين چوي ٿو تہ اهي ڳالهيون پڙهڻ پڙهائڻ سان سمجهہ ۾ نہ ٿيون اچي سگهن. چوتہ پڙهڻ وارا رڳو اکرن ۾ اڙجي پوندا آهن. اهي عشق جي چاڙهي نہ چڙهي سگهندا آهن.

پيهي پَس حقيقت پانهنجي مُنهن موڙ ڪتابون.

....

سک رمز وجود وڃاوڻ دي، نهين حاجت پڙهڻ پڙهاوڻ دي

1. اکران دي وچ جوئي اڙيا، عشقي چاڙهي مور نہ چڙهيا

اڳتي هلي بيدل سائين ان ڳالهہ جي حقيقت هنن لفظن ۾ ظاهر ڪئي آهي:

لاشڪ آ شائقن لئہ، دل جو ڪتاب ڪافي

جنهن ۾ اصول اصلي، لاريب لا خلافي

بيدل سائينءَ جي ڪلام جو جهجهو حصو صوفياڻي ڪلام تي مشتمل آهي. هو وحدت الوجود واري فلسفي جو پوئلڳ هو. تنهن ڪري سندس شاعريءَ ۾ انهي فڪر جي روشني نظر اچي ٿي. "بيدل سائينءَ جي صوفياڻي شاعريءَ ۾ تصوف جا سمورا اصطلاح ۽ نقطا، نفي اثبات، همہ اوست، وحدت ڪثرت، پاڻ سڃاڻڻ، ازلي عشق، فنا، بقا ۽ انساني عظمت ڀرپور نموني بيان ڪيا ويا آهن." (7)

تصوف ۾ انساني عظمت ۽ سٺن ۽ بُرن ماڻهن جي سڃاڻپ بابت بہ اهم نڪتا بيان ڪيا ويا آهن. ڪتاب "پنج گنج" جي مولف فقير صوفي سبحان بخش، بيدل سائينءَ جي ڪتاب "نهر البحر" جي صفحي 45 تان صوفين جي صحبت ۽ اوصاف بابت سندس لکيل مثنوي مان ست (7) شعر ترجمي سميت ڏنا آهن. جن کي پڙهڻ سان اندازو ٿئي ٿو تہ بيدل سائين عظيم صوفي شاعر مولانا روميءَ جي تصوف واري فڪر کي پنهنجي اندر ۾ پوري طرح اوتيو هيو. مولانا روميءَ جو شعر آهي تہ:

صحبتِ صالح ترا صالح ڪند

صحبتِ طالح ترا طالح ڪند

(نيڪ ۽ صالح ماڻهن جي صحبت توکي صالح بڻائيندي ۽ برن ۽ خراب ماڻهن جي صحبت توکي برو ۽ بدڪردار بڻائيندي.)

انهيءَ تسلسل ۾ فقير قادر بخش بيدل جي مثنوي مان هي شعر ملاحظہ فرمايو:

صحبتِ صوفي صفائي بخشدت

از تعلق تن رهائي بخشدت

(صوفين جي صحبت توکي اهڙي صفائي عطا ڪندي، جو توکي جسم جي تعلقات کان آزاد ڪري ڇڏيندي.)

صحبتِ درويش اهل معرفت

مازدت از نور خود روشن صفت

(معرفت واري درويش جي صحبت توکي پنهنجي نور مان روشن صفت بڻائي ڇڏيندي.)

صحبتِ کامل ترا بخشند کمال

صحبتِ اهلِ هوس بخشند ضلال

(کاملن جي صحبت توکي ڪمال بخشيندي، هوس وارن جي صحبت گمراهي بخشيندي.) (8)

اهڙيءَ طرح بيدل سائين صوفين، ڪاملن ۽ درويشن جي صحبت ۾ ويهڻ جو سنيهو ڏيندي سماج ۾ امن ۽ اعتدال پسندي تي بہ زور ڏئي ٿو. هو مذهبي منافرت، فرقيواريت، هر طرح جي انتهاپسندي ۽ طبقاتي سوچ کي سٺو نہ ٿو سمجهي ۽ معاشري ۾ امن، محبت ۽ يگانگت جي فضا چاهي ٿو. اهڙي فضا جتي ايڪو ۽ اتحاد هجي، ڪا نفرت، ويڇو ۽ تنگ دلي نہ هجي، جتي مذهبن کان مٿاهون ٿي انساني عظمت جا گيت ڳائجن. بيدل سائينءَ جي هيٺين مصرعن ۽ بيتن ۾ اهڙو ئي پيغام آهي:

مذهب واري قيد کان بيدل، عشق ڪندئي آزاد

....

بيدل مذهب ڪون رهہ نيارو، وحدت رک ويساهہ

....

آهي هندو مومن ايڪ، وچ عقيدت وحدت والي

....

علوم مذاهب دا سَٽِ، سبق سلوڪ دا پڙهڻا

....

ڇڏيائون سڀ سانگ، ڪندا ڪوهہ نماز کي
جيڏانهن عالم آسرو، تيڏانهن ڪن نہ تانگ
نہ ڪي پڙهن ڪلمو، نڪي ٻڌن ٻانگ
لاهوتي بي لانگ، عدم ڪون اڳتي ويا

....

جي تون پسين پاڻ کي، ڇڏي فقہ فندُ
ڪنز قدوري جو ڳڌي، مور نہ پڇج پندُ،
لوڙي لهين رندُ، پاڻ منجهاران پنهنجو.

....

حقيقت ۾ هڪ ٿيو نوري ۽ ناري
دين ڪفر آهن ٻئي، هڪ وڻ جي ٽاري
حاذق هوشياري، رکين انهيءَ رمز جي.

نتيجو:

بيدل سائينءَ جي شاعريءَ جي مطالعي مان مجموعي طور اهو تاثر پيدا ٿئي ٿو تہ هو سنڌي اساسي شاعريءَ جي هڪ اهم ڪڙي آهي، جنهن جي ذڪر کان سواءِ سنڌ ۾ تصوف ۽ ڪلاسيڪي شاعريءَ جي ڳالهہ اڻ پوري ليکي ويندي. هن جي همہ جهت ڪلام تي تحقيق جي گهڻي گهرج آهي، هن جي ڪلام کي تحقيق جو بنيادي ماخذ بڻائي ان جي فڪري ۽ فني پهلوئن تي وڏيڪ ڪم ڪري سگهجي ٿو.

حوالا

1. پٽي رشيد "تصوف ۽ ڪلاسيڪي سنڌي شاعري" (مترجم: ڊاڪٽر مهر خادم) ماءِ پبليڪيشن، 2016ع ص 73
2. درگاهي اختر (مرتب) "بيدل 5" (مقالو: "بيدل جا پيرا ۽ صادق" پروفيسر سرور سيف) بيدل يادگار ڪاميٽي، 2005ع ص 27
3. هرجاڻي گدو مل ڪنڙ مل (سهيڙيندڙ) "ديوان بيدل" عرف بيدل جي سوانح عمري ۽ سرود نامو- بيدل يادگار ڪاميٽي روهڙي، 2007ع ص 130
4. درگاهي اختر (مرتب) "بيدل سائين جو رسالو" ثقافت ۽ سياحت کاتو حڪومتِ سنڌ 2015ع، ص 21- 120
5. هرجاڻي گدو مل ڪنڙ مل (سهيڙيندڙ) "ديوان بيدل" عرف بيدل جي سوانح عمري ۽ سرود نامو- (مهاڳ: اختر درگاهي) بيدل يادگار ڪاميٽي روهڙي، 2007ع ص 15
6. درگاهي اختر (مرتب) "بيدل سائين جو رسالو" ثقافت ۽ سياحت کاتو حڪومتِ سنڌ 2015ع، ص 21- 120
7. حوالو ساڳيو ص 131
8. بيدل قادر بخش "پنج گنج" (مهاڳ، سوانح ۽ ترجمي سان سينگاريندڙ: فقير صوفي سبحان بخش)، شاهہ عبد اللطيف ڀٽ شاهہ ثقافتي مرڪز ڀٽ شاهہ، حيدرآباد، 1976ع ص 66 ۽ 67

نوٽ: مقالي ۾ ڏنل بيدل سائينءَ جي شاعري گدو مل ڪنڙ مل هرجاڻي جي ترتيب ڏنل "ديوان بيدل" ۽ اختر درگاهي جي ترتيب ڏنل "بيدل سائين جو رسالو" مان ورتل آهي